

The concept and essence of civil law protection of property rights of juvenile and minor persons

Поняття та сутність цивільно-правового захисту майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб

Olena Nehoda

Key words:

civil law protection, property rights, juvenile and minor persons, protection, independent equitable right, real threat of violation, terms of limitation period.

Ключові слова:

цивільно-правовий захист, майнові права, малолітні та неповнолітні особи, охорона, самостійне суб'єктивне право, реальна загроза порушення, строки позовної давності.

Постановка проблеми. Майнові права малолітніх та неповнолітніх осіб є складовою частиною права дитини на рівень життя, необхідний для її всебічного розвитку, яке закріплене в Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року¹. Здійснення майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб прямо впливає на їх благополуччя, забезпечення рівня життя, необхідного для їх фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку. Повнота та реальність здійснення майнових прав цих осіб прямо залежить від ефективності їх захисту в разі порушення. Під час реалізації малолітніми та неповнолітніми особами права на захист порушених суб'єктивних прав виникає низка проблемних питань теоретичного характеру, вирішення яких сприятиме подальшому вдосконаленню механізму захисту суб'єктивних прав малолітніх та неповнолітніх осіб, а також підвищенню якості правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню правового регулювання захисту суб'єктивних прав присвячено роботи таких науковців, як О.О. Кот, Н.С. Кузнєцова, І.В. Спасибо-Фатєєва, З.В. Ромовська, Я.М. Шевченко. Деякі аспекти захисту майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб, які висвітлені в працях таких науковців, як О.І. Антонюк, Т.В. Боднар, І.В. Жилінкова, Л.В. Красицька, Л.А. Кондратьєва, Ж.Л. Чорна, є підґрунтям для цього дослідження, оскільки право на захист суб'єктивних майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб не знайшло комплексного дослідження після суттєвого оновлення цивільного та цивільного процесуального законодавства.

Метою статті є визначення сутності цивільно-правового захисту майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб, розроблення пропозицій щодо вдосконалення цивільно-правового регулювання відносин у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Майнові права малолітніх та неповнолітніх осіб повинні бути забезпечені способами захисту на випадок їх порушення, невизнання або оспорювання. Н.С. Кузнєцова стверджує, що «правове регулювання будь-яких суспільних відносин, пов'язане з процесом трансформації правових приписів у площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту»².

У науці цивільного права обґрунтованою є така позиція, що захист суб'єктивних прав тісно пов'язаний зі стадією здійснення цих прав та виконання обов'язків. Стадія захисту є факультативною стадією в механізмі здійснення суб'єктивних прав. Основним завданням захисту є саме подолання перешкод, які створюються уповноваженій особі на шляху здійснення свого права, через забезпечення виконання зо-

¹ Конвенція ООН про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 1997. № 5. С. 35–53.

² Кузнєцова Н.С. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2009. Вип. 81. С. 100–106. (Серія : Юридичні науки).

бов'язаною особою покладених на неї обов'язків³. Т.В. Боднар також відзначає пов'язаність здійснення й захисту прав та зазначає, що охорона дитинства, захист прав та інтересів дітей в сучасній Україні стають пріоритетним напрямом державної політики у сфері охорони дитинства, що реалізується шляхом створення та функціонування дієвого механізму забезпечення прав та інтересів дітей. Складовою цього механізму поряд із соціальним є правовий захист прав та інтересів дітей⁴.

Чинне законодавство України передбачає широке коло правових гарантій здійснення прав дитини, зокрема можливість їх охорони та захисту. Отже, актуальними є розгляд значення термінів «захист прав» та «охорона прав», визначення того, як ці поняття співвідносяться одне з одним, адже законодавство використовує їх паралельно, зокрема у Законі України «Про охорону дитинства» йдеться як про охорону дитинства, так і про захист дитини та її прав.

Цивілістична наука розмежовує поняття охорони та захисту. Слід погодитися з І.В. Спасибо-Фатєєвою, яка під охороною розуміє дії, спрямовані на забезпечення та закріплення прав, відзначає, що охорона передбачає застосування превентивних мір попередження від посягань на суб'єктивні права. Захист полягає в правовому реагуванні на конкретне порушення, тобто настає після цього порушення та є підставою для поновлення відповідного суб'єктивного права, що досягається шляхом реалізації уповноваженим суб'єктом належного йому права на захист⁵. Отже, охорона та захист – це правові категорії, що відрізняються за змістом, адже охорона реалізується за допомогою норм регулятивного та охоронного характеру, а захист – норм охоронного характеру. В основі правової охорони визначальними є принципи забезпечення непорушності та здійснення цивільних прав і заходи, спрямовані на попередження порушень цих прав. Водночас під час захисту норми спрямовані насамперед на відновлення порушеного права та усунення перешкод у його здійсненні шляхом вчинення відповідних дій⁶.

Чинне законодавство України у сфері охорони дитинства під охороною розуміє систему заходів регулятивного та захисного характеру. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» охорона дитинства – це система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання та розвитку дитини, а також захисту її прав. Згідно зі ст. 5 Закону України «Про охорону дитинства» до основних засад охорони дитинства, зокрема, належить вирішення питання щодо забезпечення прав дітей, встановлення опіки та піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського спілкування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей⁷.

Охорона прав дитини реалізується насамперед через вжиття компетентними органами заходів, спрямованих на попередження порушень цих прав. Мірами охорони майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб є заходи організаційного порядку, визначені чинним цивільним законодавством, зокрема внесення одним із співвласників права спільної власності грошової суми на депозитний рахунок суду в разі виникнення спору про припинення права малолітньої чи неповнолітньої особи на частку у спільному майні. Внесення одним із співвласників права спільної власності грошової суми на депозитний рахунок суду в разі виникнення спору про припинення права малолітньої чи неповнолітньої особи на частку у спільному майні є як реальною гарантією компенсації вартості частки у спільному майні під час припинення права спільної власності, так і превентивним заходом, що запобігає порушенню майнових прав дітей.

Дослідження питання захисту прав особи як однієї з гарантій їх здійснення завжди перебувало в центрі уваги науковців. У вітчизняній науці сформувався майже єдиний погляд на сутність захисту. На думку Т.М. Підлубної, захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів – це правозастовча діяльність, що здійс-

³ Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; Наук.-досл. ін.-т приват. права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака. Київ, 2017. 550 с.

⁴ Боднар Т.В. Захист прав та інтересів дітей у сімейному праві України. Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко) / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2017. 389 с.

⁵ Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1 : Загальні положення / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. (Серія «Коментарі та аналітика»). Харків : Страйд, 2010. 319 с.

⁶ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. 4-те вид., перероб і допов. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2011. Т. 1. 808 с.

⁷ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

нюється компетентним органом або безпосередньо уповноваженою особою у випадках, передбачених законом, задля відновлення суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів, коли останні кимось порушуються, не визнаються чи оспорюються⁸.

Правовий захист є результатом реалізації права на захист. У сучасній правовій науці існує декілька підходів до розуміння права на захист, оскільки продовжується дискусія щодо місця цього права в системі прав особи, а також змісту цього права. Зміст донедавна домінуючої концепції про сутність поняття захисту полягав у тому, що відносини із захисту суб'єктивних прав та законних інтересів повністю охоплюються регулятивною формою правовідношення, а право на захист є однією з правомочностей самого суб'єктивного права⁹.

Фактично від самого початку свого виникнення теорія трьохчленної структури суб'єктивного права заперечувалась низкою вчених. Так, зокрема, ще О.С. Йоффе зазначав, що вжиття заходів державного примусу є не правомочністю, а самою якістю суб'єктивного права. Суб'єктивне право не було би правом, якщо б його здійснення не забезпечувалося заходами державного примусу. Саме тому можливість застосування державного апарату примусу не існує паралельно з іншими закріпленими у суб'єктивному праві правомочностями, а властива самому суб'єктивному праву, оскільки без цих властивостей суб'єктивне право не було б юридичною можливістю¹⁰.

Концепція самостійності суб'єктивного права на захист розкривається у взаємозв'язку з концепцією охоронних правовідносин, яка виходить з поділу правовідносин на регулятивні та охоронні. Регулятивні правовідносини – це правовідносини, через які здійснюється регулювання нормальних економічних відносин (відносини власності, товарно-грошові відносини) та особистих немайнових відносин. Сутність концепції охоронних правовідносин полягає в тому, що захист порушених суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, вжиття заходів юридичної відповідальності відбуваються в рамках нових охоронних правовідносин, які не існували до порушення права¹¹. Охоронні правовідносини виникають внаслідок порушення правових норм (правопорушень), суб'єктивного права та заподіяння шкоди. У порушника відповідного суб'єктивного права з'являються обов'язки, які він виконує на користь потерпілого¹². Слід відразу зауважити, що оскільки охорона – це правова категорія, сутність якої полягає у закріпленні та здійсненні суб'єктивних прав, то термін «охоронні правовідносини» недоречно застосовувати під час порушення суб'єктивних прав, адже тоді доречно говорити про захисні правовідносини.

М.В. Ус досліджувала правову природу права на захист у складі захисного правовідношення залежно від абсолютного чи відносного характеру порушеного регулятивного правовідношення. Науковець зазначає, що суб'єктивне право, яке виникає в результаті порушення, пов'язане з порушеним правом, є похідним від нього, а тому має узгоджуватися з цим правом та характером порушення. Якщо суб'єктивне право має абсолютний характер, то після порушення воно продовжує існувати, оскільки інтерес, опосередкований цим правом, залишається незадоволеним. В разі порушення суб'єктивного права, що має відносний характер, останнє трансформується у право, яке має здатність до примусової реалізації. Окрім того, може виникнути нове суб'єктивне право, яке не існувало раніше, що здатне до примусової реалізації. Кожне з цих прав, як трансформоване, так й нове, будуть існувати в рамках захисних правовідносин. Захисне правовідношення має зобов'язальний характер, у якому одна сторона (боржник, порушник) зобов'язана здійснити на користь іншої сторони (кредитора, потерпілого) певні дії (передати майно, заплатити кошти), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його зобов'язання¹³. Автор приєднується до наведеної вище позиції, відповідно до якої право на захист розглядається як зміст певних захисних правовідносин. Як слушно зазначає Н.П. Бондар, право на захист розглядається «не із середини» суб'єктивного права, як один з його елементів, а як зміст відповідних захисних правовідносин. Право на захист виникає

⁸ Право на захист цивільних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 209 с.

⁹ Советское гражданское право : в 2 ч. / под ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. Ч. 1. Киев : Высшая школа, 1983. 462 с.

¹⁰ Йоффе О.С. Советское гражданское право : курс лекций : в 3 т. Т. 1. Ленинград : изд-во Ленинград. ун-та, 1958. 510 с.

¹¹ Бутнев В.В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав. Механизм защиты субъективных гражданских прав : сб. науч. тр. Ярославль : мзд-во Яросл. ун-та, 1990. С. 5–17.

¹² Боброва Д.В., Дзера О.В., Довгерт А.С. та ін. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 864 с.

¹³ Ус М.В. Охрана и защита субъективных гражданских прав, юридическая природа права на защиту. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / И.В. Спасибо-Фатеева, М.Н. Сибилев, В.Л. Яроцкий и др. Харьков : Право, 2014. 672 с.

в особи, що володіє будь-яким регулятивним суб'єктивним правом, у разі його порушення, оспорування чи невизнання (ст. 4 ЦПК України). Науковець доповнює перелік юридичних фактів, які є підставою виникнення права на захист, включаючи обставини, які свідчать про реальну загрозу порушення суб'єктивних прав (ст. ст. 386, 388 ЦК України)¹⁴.

Превентивним способом захисту майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб на користування майном батьків під час спільного проживання з ними можна назвати вимогу про заборону вчинення дій, які можуть порушити їх право або вимогу про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню. Дитина як носій права на користування майном батьків під час спільного проживання з ними може використовувати визначені цивільним законодавством речово-правові способи захисту свого права. Цивільне законодавство не передбачає спеціальні способи захисту обмежених речових прав, вони підлягають захисту з використанням тих способів, за допомогою яких захищається право власності. За правилами ст. 4 ЦПК України передумовою захисту є факт порушення, невизнання або оспорування права. Водночас у реальному житті, наприклад, коли батьки ведуть аморальний спосіб життя, виносять з дому речі на продаж, зокрема речі, право на користування якими мають діти, для захисту прав дитини стає важливою не реакція на вчинене правопорушення (наприклад, позбавлення батьківських прав), а своєчасна можливість запобігти такому правопорушенню, тобто захист права на користування майном батьків за умови існування загрози такого порушення. Отже, дитина для захисту свого права може скористатися прогнібаторним позовом з вимогою заборони батькам вчиняти дії, пов'язані з відчуженням речей, що є об'єктом права дітей на користування майном батьків. Підставою для подання зазначеного позову є обґрунтування того, що обов'язково відбудеться порушення права дитини на користування майном батьків, якщо не буде вжито попереджувальних заходів. Звернутись до суду із зазначеним позовом можуть законні представники малолітніх осіб (ст. 59 ЦПК України) або особисто самі неповнолітні особи, які досягли 14 років (ст. 47 ЦПК України). У вказаних вище випадках звернення до суду з позовом про заборону батькам вчиняти дії щодо відчуження майна слід розцінювати як спосіб превентивного захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб у сімейних правовідносинах.

Оскільки право на захист є самостійним суб'єктивним правом особи, то в юридичній літературі ставиться питання щодо можливості його порушення окремо від суб'єктивного права, зокрема тоді, коли батьки малолітньої чи неповнолітньої особи ухиляються від виконання обов'язку захищати права дитини¹⁵. Порушення права на захист через його нездійснення є теоретично необґрунтованим, адже, згідно зі ст. 4 ЦПК України, підставою для захисту суб'єктивних прав є їх порушення, невизнання або оспорування. Законодавство встановлює правило диспозитивності здійснення права на захист, отже, нездійснення цього права не є його порушенням. Згідно з ч. 2 ст. 20 ЦК України нездійснення уповноваженою особою дій, спрямованих на захист суб'єктивного права, за загальним правилом не тягне його втрату, за винятками, передбаченими законом. Проте сама постановка проблеми нездійснення захисту прав малолітньої чи неповнолітньої особи її батьками чи іншими законними представниками видається цілком доречною. Цивільне та сімейне законодавство України передбачає правові гарантії забезпечення реалізації малолітніми та неповнолітніми особами права на захист. СК України містить положення про незастосування позовної давності до вимог, які випливають із сімейних відносин. Щодо майнових відносин за участю зазначених суб'єктів, то однією з гарантій здійснення дитиною захисту порушених прав після досягнення нею повноліття є встановлення початку перебігу строку позовної давності для вимог щодо порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи з дати повноліття¹⁶.

Підсумовуючи зазначене вище, відзначаємо, що захист майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб необхідно розглядати як факультативну стадію здійснення суб'єктивних прав. Право на захист малолітньої та неповнолітньої особи реалізовується в межах захисного правовідношення, яке виникає між порушником та малолітньою чи неповнолітньою особою, чії права порушуються, не визнаються, оспорується або щодо яких існує реальна загроза порушення. Суб'єктивні майнові права малолітніх та неповнолітніх осіб, які виникають у межах захисних правовідносин, можуть реалізовуватися в примусовому порядку. Гарантіями здійснення малолітніми та неповнолітніми особами права на захист суб'єктивних прав є встановлення продовжених строків для їх захисту.

¹⁴ Бондар Н.П. Превентивний захист цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 210 с.

¹⁵ Душкина Е.А. Проблемы защиты семейных прав по семейному законодательству Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2006. 170 с.

¹⁶ Негода О.А. Захист прав дитини як «слабкої сторони» договірних правовідносин. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна (Харків, 25 травня 2018 року). Харків : ХНУВС, 2017. С. 354–356.

Анотація

У статті розглянуто доктринальні підходи до розуміння сутності захисту майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб. Проаналізовано поняття співвідношення охорони та захисту майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб, визначено міри охорони майнових прав цих суб'єктів. Обґрунтовано, що підставою захисту майнових прав є не тільки їх порушення, невизнання або оспорювання, але й існування реальної загрози порушення цих прав. Гарантією здійснення захисту майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб є встановлення початку перебігу строку позовної давності після досягнення ними повноліття.

Summary

The article deals with doctrinal approaches to the understanding of the essence of protection of property rights of juvenile and minor persons. Were analyzed concepts of correlation of guard and protection of property rights for very juveniles and minor persons, were determined certain measures of guard of property rights for these subjects. It is grounded that the founding for the protection of property rights is not only their violation, non-recognition or challenging but also existence of the real threat of violation of their rights. Guarantees for the protection of property rights of juvenile and minor persons are the beginning of terms of the limitation period after reaching adulthood.

Використана література:

1. Конвенція ООН про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1997. № 5. С. 35–53.
2. Кузнєцова Н.С. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. Вип. 81. С. 100–106. (Серія: Юридичні науки).
3. Кот О.О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03; Наук.-досл. ін.-т приват. права і підприємництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака. Київ, 2017. 550 с.
4. Боднар Т.В. Захист прав та інтересів дітей у сімейному праві України. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко)* / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2017. 389 с.
5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1 : Загальні положення / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої (Серія «Коментарі та аналітика»). Харків : Страйд, 2010. 319 с.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 4-те вид., перероб і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2011. Т. 1. 808 с.
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
8. Право на захист цивільних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 209 с.
9. Советское гражданское право : в 2 ч. / под ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. Ч. 1. Киев : Высшая школа, 1983. 462 с.
10. Иоффе О.С. Советское гражданское право : курс лекций : в 3 т. Т. 1. Ленинград : изд-во Ленинград. ун-та, 1958. 510 с.
11. Бутнев В.В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав. *Механизм защиты субъективных гражданских прав* : сб. науч. тр. Ярославль : изд-во Яросл. ун-та, 1990. С. 5–17.
12. Боброва Д.В., Дзера О.В., Довгерт А.С. та ін. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 864 с.
13. Ус М.В. Охрана и защита субъективных гражданских прав, юридическая природа права на защиту. *Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография* / И.В. Спасибо-Фатеева, М.Н. Сибилев, В.Л. Яроцкий и др. Харьков : Право, 2014. 672 с.
14. Бондар Н.П. Превентивний захист цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 210 с.
15. Душкина Е.А. Проблемы защиты семейных прав по семейному законодательству Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук. Белгород, 2006. 170 с.
16. Негода О.А. Захист прав дитини як «слабкої сторони» договірних правовідносин. *Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна (Харків, 25 травня 2018 р.)*. Харків : ХНУВС, 2017. С. 354–356.

Olena Nehoda,

Postgraduate student of the Department of Civil Law and Process of
Kharkiv National University of Internal Affairs